

ВИТЯГИ

з документів, які в оригіналах хороняться
в Головному Військово-Історичному Музею-
Архіві.

2

Наш

T3(24m)713.

06
10

28.355
Львів. Бібліотека
АН УРСР

Багато подій пронеслося над нещасною Україною. Багато різних наїзників проходило по її ла-
нах, поливаючи плодючу Українську землю кров'ю
її синів.

Між наїзниками найбільше жорстокости, нахаб-
ства та азійщини виявили москалі різних кольо-
рів та підфарбувань.

Світові добре відомі надужиття і гвалти мо-
сковських большевиків, але зусиллями, так зва-
ної російської, а по самій суті московської емі-
грації, ті гвалти, що йшли по нашому нещасному
краєві з чорним чи зеленим прапором, заховані
за параван.

Щоб заховати для історії і ті гвалти та зну-
щання, що виконувалися москалями цієї фарбовки
над Українським народом та жидами, видаються
отичні витяги з тих матеріалів, які випадково
ібрані в скринях Українського Генерального Штабу.

І. Репорт ад'ютанта Управл. Начальн.
Постачання 5-ї стр див. 21-го вересня
1921 р. ч. 100, таб. Стрілково, на імя
Нач. Постачання.

— „В 1919 р. 11 листопаду в Жмеринці
разом з ешеленом Окремого полку польової вар-
ти, де я був квартирмістром, я попав в полон до
Добровольчої армії, в І-й офіцерський Сімфе-
ропольський полк, складений переважно із Оде-
сців. Коли було захоплено наш ешелон, то
зразу ж була розстріляна вся робоча
команда, котра складалась щось з 30 ки-
тайців. Почалось грабування бази постачання;
велику кількість цукру забрав бронепотяг „Ново-
росія“ і тут же на двірці почав його розпо-
дувати залізничникам. На міській
шкурняній заводі Хаймана була реквізірована вся
шкура і я знаю, що лише за 36 хромових шкур
було заплачено 250 р. (Южного Правит.). Комен-
дантом м. Жмеринки був Шт.-Капіт. Новіцький,
котрий до того гостро провадив розшуки і рек-
візіції майна, більше обивательського, і накла-
дав на окремих осіб негласні контри-
буції, що чутки дійшли до ген. Шлінга. Була
прислана слідча комісія і новий Комендант

Полк. Кущинський. Вартові ад'ютанти виявляли всю свою власть над мирним населенням навіть до вживання ручок пістолів (прим. поруч. Шульц над візником-фурманом). Були й стусани перекупкам та жидам за відмовлення брати їх гроші. Навколо в селах забірався фураж майже безо всякої плати, ліса вирубувалися і дрова цілими вагонами йшли в Одесу по більшості своїм знайомим та рідні. Згадаю ще один факт: коли через Жмеринку пересувався відділ генер. Слашова, козаки почали серед білого дня на вулицях грабувати населення—знімати футра, шапки; вривалися в жидівські помешкання і забірали все, що коштовніше. На скарги Комендант відповів мовчанкою, а взявся за припинення цього „Уголовно-Розискной“ відділ, серед агентів якого знаходилось багато українських старшин; одного з грабіжників застрелили, після чого грабіж прикоротився. Але вночі було зроблено напад на зигармістра і ювеліра Уманського, забрано щось коло 500 тисяч грошей, а самого Уманського застрелено.

Підписав: Сотник Гадзяцький.

2. Рапорт Коменданта Упр. Нач. Постац.
5-ї стр. див. від 23 вересня 1921 р.
ч. 102, таб. Стрілково, на імя
Начальника Постацання.

— „.... козак Дяченко Гриць під час навалу добровольчої армії служив сантаром в шпиталі Установ Червоного Хреста в Жмеринці, бачив

що від хорих старшин добровольців відбиралися в скарбницю шпиталю українські і миколаєвські гроші, срібляні речі цілими пакунками, котрі, безумовно, їх десь нелегально придбали. Бачив, що старшина, завідуючий касарнею українських всенно-полонених козаків, знущався над козаками, і бив їх, призвавши його не знаю.

Підписав: Сотник Гадзяцький.

3. Репорт Коменданта Штабу 4-го куріня
14 стр. бригади від 17 вересня 1921 р.
ч. 15, таб. Стрілково, на імя Командіра куріня.

— „..... В експедиційних відділах іноплемеників було дійсно багато випадків насилля, грабунків і жертв“.

Підписав: Хорунжий Шрубович.

4. Репорт ад'ютанта Командіра резервної бригади, хор. Кісіля, від 23 жовтня 1921 р ч. 18, таб. Стрілково, на імя Командіра бригади.

— „Доношу, що служив я в Добровольчій російській армії в Старшинській Золотоношській сотні з 20 вересня 1919 р. по 20 березня 1920 р. (приблизно) і був з армією генер. Бредова інтернований. Служив в армії примусово, по мобілізації. Спочатку був в самому м. Золотоноші,

яко схоронна сотня на правах козака. Підчас мого там перебування, особливо відзначились своїми погромами Дроздовський кінний полк і гвардія (гренадерський батальйон). Командував гвардією ген. Моллер—людина жорстока з бандитським характером. Підчас відвороту був страшний погром жидів у м. Чернасах (відзначився полк. Максимович). Тоді ж по дорозі забирались у селян фіри з кіньми, потім селяне відбивались і тікали, зрікаючись своїх коней. Провадилась мобілізація, за коні платили совітськими грошми, які були не дійсні (с. Жорноклеви, Золотоношськ. пов. було взято 4-х заводчиків, яких не брали навіть большевики). Знімали з селян серед вулиці чоботи і кожухи, брали контрибуції (с. Алексієвка на Херсонщині;—полков. Максимович).

У міст. Ярмолинцях я захворів на тиф і був кинутий, де забрали мене поляки і інтернували. Перебуваючи разом з добровольчою армією в таб. Стрілкові, був свідком багатьох ганебних вчинків. Наприклад: як відділились українці від москалів, останні всякими засобами провокували українців, доходило діло до кровавих сутичок (випадок в середині липня 1920 р. коли були ранені один старшина і козак і один забитий на смерть).

Підписав: Хорунжий Кісіль.

5. Рапорт 1-го резерв. курія 1-ї резерв. бригади Хорунж. Соловійова, від 22 жовтня 1921 р. ч. 3, на ім'я Командіра курія.

— По виході з шпиталю в листопаді (1919 р.) мене мобілізовано добровольчою армією. Бачив на власні очі не оден випадок грабіжництва (при відвороті через Поділля якоюсь переходячою частиною було пограбовано ціле жидівське містечко, до останньої хати), відбирали фіри у селян, зі зброєю в руках силою реквізували коней; бачив скажену реквізіцію цукру прямо із цукроварні чуть не кожною сотнею, або командою, при чім реквізований цукор майже ніколи не йшов на користь людей цієї частини, а персонально продавався командіром її. Бачив забитих селян і жидів по шляхах відступаючої армії—ким і за що—невідомо.

Підписав Хорунжий Соловійов.

6. Рапорт молодш. старш. 1-ї сотні 1-го курія 1-ї Рез. бригади хорунж. Тимошенка, від 22-го жовтня 1921 р. під ч. 101, м. Стрілково на ім'я Командіра курія.

— ... Містечко Посад-Вісунск в цей час бомбардировалось гарматним огнем стр. ген. Окларова; стрілянина стихла на другий день. Я в цей день взяв відпуск і поїхав у містечко, понеже я там мав родичів. В цей мент у містеч-

ку творився погром; все майно, що можна було взяти з собою, вивозилось у м. Миколаїв, де продавалось, а таке як—хати, повітки, клуні, хліб молочений і немолочений палилось, молодих людей мужеського полу замрдовували, жінок насилували, і тільки те майно вціліло, котре встигло захистити духовенство містечка; із 2500 дворів вціліло не більш, як дворів 500. Після цього випадку був наказ ген. Спашова боротись з бандитизмом безпощадно, включно до нищення цілих сел. Цю систему думав примінити і полк. Саліков, але де-які старшини із мобілізованих виконувати такого наказу відмовлялись, за що і був арештований сот. Мороз і прапорщ Русанів, котрі по чутках були розстріляні в Херсоні. Був і такий випадок: поручн. Різник був поспаний спалить майно трьох селян в селі рядом з колонією Красною; він по дорозі сказав салдатам, що там повстанці і пішов до села з розвідкою, а як заняв село, котре ніким не було заняте, заявив селянам чого прийшов, з якою метою і сказав „я, як військовий, мушу виконать, або вмерти“, а салдатам сказав передати полк. Салікову, що-я вмер тільки для того, щоб показати, що ми самі себе руйнувать не хочемо—тут же з пістоля застрелився. Салдати самі теж не хотіли виконать. Я сам особисто на другий день забрав труп поручника Різника. Потім, по розпорядженню того же Салікова, в селі Мшлоному Херсонського повіту було розстріляно трьох чоловік і заграбовано в одного діда—пару коней і 3 штуки рогатого скоту,

а також були забрані коні на Херсонщині в селах: Грушівка, Мар'янське, Воронцівці, Осокорівці, Качкарівці, Софіївці, Дутчині, Новопетровці і Константинівці. При відступі до Одеси полк. Саліков вирав грошову скриньку, 4 коней, екіпаж і втік. Я був прикомандірований до штабу 5 кінної дивізії в кінну сотню і був свідком, як військо 2-го корпусу, котрим керував генер.-пор. Пронтив, а 5-ї дивіз. ген.-пор. Осовський, громило Рибницю, при чім все населення Рибниці було вигнано на Дністро, а майно все, як з крамниць, так і з приватних домів, було пограбовано; я в цей мент був хорим, все ж я бачив, як проїзжали через містечко ген. Осовський і генер. Шевченко і, дивлячись на грабунки—реготались. Ген. Осовський казав що—нехай прийдуть большевики та побачать, що ми умієм ще краще їх грабувати... По приході до польського кордону всі підводчики були прогнані, а їхніми кіньми та бричками їхали до м. Гусятина, де всі коні були здані польській владі і одержано квитанції, по яких в таб. Стрілкове було одержано по 3 тисячі м.п. за кожному коняку. Крім того при роздачі цих грошей в таборі—гроші давались тільки добровольцям, а українцям дали тільки тим, хто пообіцяв остатися в їх армії, але, одержавши гроші, і ті прийшли до нас.

Підписав: Хорунжий Тимошенко.

7. Рапорт Резервового старшини 2-ї Резерв. бригади Хор. Свідерського від 3-го жовтня 1921 р. ч. 9, на ім'я Командіра бригади.

— „ За два місяці: жовтень і листопад 1919 року мною було помічено слідуєче. Дієві частини самі для себе збирали харчові продукти в селян. Постачання 4, 5, 13 дивізії і інших частин добровольчих військ знаходились в районі залізничних вузлів: Голта, Христинівка—Знаменка; з близьких заводів забирались цукор і горілка; з млинів (Липовець, Голта, великий млин Сороки, біля ст. Монастирище)—мука. Окремі особи (наприклад Комендант Штабу 13-ї дивізії) спекулювали цукром і мукою, направляючи їх в Одесу, Миколаїв і навіть Керчь; відтіль привозилась сіль, тютюн і мануфактура і велась справжня торгівля з селянами. Випадки насильства, убивств і погрому можна було бачити головним чином у малих містах. Випадки грабіжництва помічались у всіх населених пунктах росташування добровольчої армії. По наказу Начальника 13-ї Добровольчої дивізії генерала Анг у л а д з е було розбито гарматним огнем село С л ь о р и н о, Ольгопільського повіту і розстріляно трьох заложників (селянам було сповіщено, що ці люде для забезпечення спокою будуть напратені в м. Одесу). По наказу генерала С л а щ о в а в м. Єлизаветгороді було позішено 12 чоловік на площі перед будинком Кавалерійської Школи; тіла позішених, згідно наказу, не знімались на протязі трьох діб. Над одним з повішених висів напис: „П е т л ю

ровець, комуніст, бандіт Андрей Стратієнко", над другим—„его одіннадцять помішніков", призвища котрих не памятаю.

Підписав: Хорунжий Свідерський.

8. Репорт 2-ї Резервової бригади Хорунж. Дорошенка,—жовтня 1921 р. ч. 12, на імя Командіра 2-ї Рез. бриг.

—„ . . . Підчас приходу Добровольчої армії 1919 р. на Україну я був мобілізований 1919 р. 22 серпня Прилуцьким Повітовим Військовим Начальником і зарахований на службу. Свідком грабунків приходилось бути в той час, коли у м-ці Прилуці була росташована Гвардійська дивізія в складі 4 полків. Не дивлячись на всі зусілля Прилуцької сотні припинить ті грабунки мирного населення, що провадила Гвардія, не було можливости. Комадного складу Гв. не памятаю. Під час мобілізації Добровольчої армії на Україні відношення до мобілізованих старшин і козаків було дуже вороже, за кожне слово, котре було сказане українською мовою, притягали до суворої відповідальности. Відношення Добровольчої армії до мирного населення було дуже вороже, на кожному кроці грабили населення—знімали чоботи й одяг... Під час свого відступу Добровольча армія руйнувала і вивозила Державне майно та приватне, котре могло б принести користь мирному населенню. Багато було зруйновано на терені України мостів, котрі в цей час коштують

велику суму грошей, в деяких містах були спалені крамниці; крам розграбили і увозили хто що міг, кожний старався що небудь узяти і скоріш тікав, не знаючи куди. Командний склад не в силах був припинити того, що робилось в рядах Добровольчої армії, він вороже відносився до тих старшин, котрі були мобілізовані на терені України, а переважно до тих, хто себе почував українцем і відкрито стояв за українську справу, тим старшинам не було ніякого доручення і їх рахували зрадниками.

Підписав: Хорунжий Дорощенко.

9. Рапорт Поручника Колесниченка 2-ї Резерв. бригади, від 9 жовтня 1921 р. ч. 20, на імя Командіра 2-ї Резерв. бригади.

„... Я і кілька старшин та козаків були направлені в Одеський військовий шпиталь. Відношення старшин Добровольчої армії до старшин і козаків Української армії було надзвичайно погане, а саме—коли провадили слідство, то вольноопреділяючі приходили і забирали старшину в окремий вагон, де в нього забирали все; а хто зі старшин чи козаків не міг іти, того били і гнали прикладами. Так трапилось і зо мною: я попросив їх, щоб мене відвели до вагону; замість того щоб мене вести, я одержав два приклади в спину і лайку „бандіт“. Я, як хорий старшина, запротестував, але комендант двірця сказав: „жалко, що не відправили вас в штаб духоніна“. Після цього провадився трус.—Дружина, залишивши ме-

не в шпиталі, поїхала додому, в Єлисаветгород, звідки привезла мені відомости, що К.-Р. цієї самої групи був заарештований мій рідний брат, як запідозрений в українофільстві. Пробувши в К.-Р. 15 діб, брат з і став сь розстріляний, що м жуть ствердити мої співробітники по 48-му Українському полку: поручник ЗАВІНА і поруч. ДОРОШЕНКО-МІЛЬЧЕНКО.

— Підписав: Поручник Колесниченко.

10. Репорт резерв. бригади Поручника Лазаренка, від 10-го жовтня 1921 р. ч. 17, на імя командіра 2 рез. бригади.

— ... При занятті Добрармією м. Ромен (1919 р.) я був свідком грабунків населення окремими козаками 2-го Дроздовського старшинського полку; в м. Коровинцях, Роменськ. пов. вони і мене персонально пограбували, забравши 4,000 руб. (царських), багато цивільного одягу, службові документи і ордена. В м. Кременчуці був свідком грабунків населення козаками 77 го піш. Тенгінського полку, командіром котрого був Полк. Захарів.

При відступі броневих потягів, команди їх забирали по дорозі в мирного населення все, що тільки можливо було: муку, свиней, гусей, (безумовно даремно); це робили, наприклад, команди броневиків „Шіффер Маркевіч“ і „Русський“, командіри котрих мені не відомі.

Старшини 16-го стр. полку, вигнавши селян

з підводами, забирали в них коней, а самих відпускали додому з голими руками. Козаки 2-го Кавказького полку без згоди і дозволу селян забирали в них даремно свиней, гусей і скотину.

Підписав: Поручник Л а з а р е н к о.

II. Рапорт мол. старш. Кулеметної сотні 18-го стріл. курія хорунж. З е л і н с ь к о г о, від 19-го вересня 1921 р ч. 14, м. Олександрів, на імя Командіра курія.

„Доношу, що в добр. армію я попав по мобілізації старшин б. російської армії і в листопаді м-ці був призначений в Ольгопільську старшинську сотню, котра несла охорону міста. При відступі добр. армії з України, не бажаючи залишитись у большевиків, я в грудні місяці 1919 р. з інституціями Ольгопільського повіту відступив на ст. Тираспіль, звідки з бейовими частинами групи генер. Б р е д о в а відступив аж на терен Польщі. Під час відступу по-над Дністром від Тирасполя і до Нової Ушиці був свідком, як частини добр. армії грабували жидівське та селянське населення. Знаю, що по Дністру, де відступала добр. армія, не залишилось ані одного міста, села чи деревні, які не були б в самий безбожний спосіб пограбовані відступаючими. У селяни грабували переважно ночей, полотно і одежу. Жидівск насилували. З відступаючих грабунками та звірським насилуванням відзначилась кіннота генерала С к л я р о в а, а особ-

ливо Волчанський відділ Есаула Яковлева, та гвардія, яка в більшості складалась з старшин російської аристократії. Цією гвардією керував генер. Моллер.

Підписав: Хор. В. Зелінський.

12. Записка хор. Іванова під загол. „Поводження денікинців“.

„28-го листопаду 1919 р. при наступі 9 го стріл. полку (Укр. арм.) на денікинців, полк був оточений (в с. Клебань на Поділлі) ворожою кіннотою „Лабінського казачьяго“ полку і після 2-х годинної бійки, більша частина козаків 9 полку була знищена, останніх було злапано до неволі. Полонені були зараз направлені в м. Гайсин, через м. Тульчин; по дорозі можна було бачити, як поводились „казакі“ з населенням; через які села не проходили, — скрізь за верхівцями бігли мешканці з плачем і благами повернути полотно, кожуха, коня... В Тульчині з жидів просто на вулицях здійсмали вбрання. За погане вбрання доставалось приклада або нагайки. В м. Гайсині мені прийшлося пробути 1½ міс. За весь цей час помітив я, що завжди більшість військових була п'яна, грабунки, насильства майже не припинялись з лозунгами „Бей жидов—спасай Расею.“

Підписав: Хорунжий Іванів.

13. Рапорт Поручника пішого курія 4-ї запас. бригади Ж м а й л а від 13 вересня 1921 р. ч. 2.

— „.... Після мобілізації Золотоношським Військовим Начальником, на Полтавщині, 26-го вересня 1919 р. я був призначений в Золотоношську старшинську сотню, де, до самого відступу добровольчих військ, бойових частин армії майже зовсім не перебувало. Коли вже відступали, 27-го листопаду я був призначений на фронт, але туди не поїхав, а почав відступати до м. Черкас з обозом 2-го кінного полку. Офіційно був прилучений до цієї частини в м. Черкасах 5-го грудня, де при відході з Черкас грабували добровольці особливо жидів, котрі попадались козакам на очі, що було дуже рідко. Ці грабунки вчинялись виключно кіннотою і Гвардією добровольчої армії з метою набити кишені. 12-го грудня в м. Смілі на Київщині грабунків при мені було мало, тому що там були всі штаби і обози різних частин. Дальше при відступі у населення брали більше всього овес для коней і різне збіжжя у селян без грошей, що робили теж кінні частини. Майже всі частини брали хліб у населення, тому що не було чого їсти, а коли запитують у начальства — чого нема хліба, то начальство відповідало, підкреслюючи: „хібаж ви до цього часу не зрозуміли, що треба їсти те, що попадається від селян“. Більше всього грабіж був на Херсонщині в с. Северинівці в Єлисаветгородському повіті, де при спішному відступі скупчилося

багато обозів різних частин. Це було так: коли підїзжали до Северинівки, то верстах в 2-3 почули гарматні вибухи; всі, хто був в хвості обозу, не знали що за бій, а коли підїхали близьче, то взнали, що то полковник Приходько, командуючий обозом 2-го кінного полку, почувши скремі рушничні вибухи в його сторону, наказав де-кільки раз вдарити з гармат. Після гарматного вогню полковник Приходько послав кінноту в с. Северинівку. Що робила кіннота в Северинівці мені було незвідомо, тільки, коли вже обози проїхали дальше мимо села, то побачив, що козаки гнали всю худобу з с. Северинівки, котре вже майже все палало вогнем. Якого це було числа—не памятаю, тільки знаю, що це було перед Різдвом...

Підписав: Поручник Ж м а й л о.

14. Рапорт Командіра 3-ї сотні 28-го стр. курія 10-ї стр. бригади, Поручн. Кравцова Алекс. від 9-го вересня 1919 р. ч. 4 на імя Командіра курія.

— „.... Чув, що Осетинська сотня, що входила в склад Київської залоги та несла службу повітової міліції (Государственная стража), в останнє залишаючи м. Київ, грабувала жидівська крамвиці і трохи будинків, але в той час частині залоги була в повіті і я в складі неї. По дорозі бачив містечка, як м. Жидівське на Херсонщині, та одно-два що на шляху по-над Дністром, назви

котрих не пам'ятаю, в яких попередніми частинами були пограбовані жидівські крамниці".

Підписав: Поручник А. Кравців.

15. Рапорт Командіра І-ї сотні 28-го піш. стр. курія, Поручника Найденова, від 9-го вересня 1921 р. ч. 112 на імя Командіра 28-го курія.

— „.... Грабіжництво населення другими частинами: знаю випадок, котрий був в м. Рибниця, де було пограбовано жидівське населення одним із кінних полків, яким іменно не знаю.

Підписав Поручник Найденов.

16. Рапорт Командіра пішої чоти 28 піш. стр. курія, Поручника Черкасова, від 9-го вересня, на імя Командіра курія.

— „... За час відвороту я був свідком одного випадку погрому на Херсонщині (жидівська колонія Ізраїлівка) 3-м кінним полком, котрий був у групі генерала Скалона, де був і Тенгінський полк“.

Підписав: Поручник Черкасів.

28.355

Львів. бібліотека
АН УРСР

17

**17. Рапорт Старшини для доручень 28 піш.
стріл. курія хорунж. Шероцького, від
9-го серпня 1921 р. ч. 19, на імя Коман-
діра курія.**

— „... 18 жовтня 1919 року добровольча кіннота (42-й Донской каз. полк), прорвавши наш фронт, несподівано заняли місто (Тульчин). Понеже комендатура не була поінформована про події, то в повнім складі і попала до ворога. В тім числі попали (до ворога) і другі частини та установи. Всіх нас було заарештовано і перепроваджено до окремого помешкання. По дорозі добровольчі стрільці знімали з нас переважно шинелі і шукали годинників та грошей, і т. инш. Кільки днів нас ще держали на місці і я був свідком грабунків, які чинили разом зі стрільцями і старшинами. Як факти можу вказати на грабунок (виключно старшинами 42-го Донського полку) кравця Штейна, голярні, крамниць та приватних помешкань. Під час мого арешту в місті до мене заходили знайомі мені мешканці, які казали: „краще ще ніхто не грабував“. Яскравим прикладом признання самими добровольцями факта грабіжництва слугують слова денікинського старшини одному мешканцеві міста: „возвращайтесь домой пораньше, потому что, знаете, всяко бивает“. Зауважу, що мешканець був добре вдягнутий. Коли нас провадили до слідуючого етапового пункту (м. Гайсин) селами, то тут, як і в місті, багато бачили насильств

Львівська державна
наукова бібліотека

6649

над мирним населенням. Відступаючи до Польщі — Добровольча армія нищила державне майно, яке їй попадалось, так: розграбовано горілчаний завод в Ставищах (5-та дивізія), і багато цукроварень, назви яких уже не памятаю. Цукор забірався переважно для продажу, що переводилась тут-же на місці, або візся далше, щоби підвищити ціну. Довелось мені бути через кілька годин після погрому в Рибниці та інших містах. Продаж коней і возів візників було явищем постійним; візник від добрих коней звичайно проганявся, а коні десь трохи далі продавались на миколаєвські гроші.

Підписав: Хорунжий Ш е р о ц ь к и й.

18. Рапорт т.в.о. Командіра 2-ї сотні 28-го куріня Хор. Дичковського від 9 вересня 1921 р. ч. 26 на ім'я Командіра 28-го куріня.

— „... Під час відвороту Київського полку з Києва 2-го грудня до кордону Польщі прийшлося бачити грабіжним селян. Так, напр. у м. Корсуні Київської губ (не памятаю котрого числа грудня) майже все жидівське населення було пограбоване гвардійськими частинами. ... В січні місяці, при переході добровольців через с. Петровірку на Херсонщині, пограбовані жида. Влада не приймала ніяких мір для припинення цього.

Підписав: Хорунжий Д и ч к о в с ь к и й.

19. Рапорт Помішника Командіра 28-го піш. стр. курія Хорунж. Головачова, від 9 вересня 1921 р. ч. 398, на імя Командіра курія.

— „... В грудні 1919 року до Канева прибули осетини. Відїзджаючи, вони розбивали й грабували жидівські крамниці. Ці осетини були на службі в Державній Варті (Государственной страж). Потім бачив страшенно пограбоване містечко (не доїзджая Тирасполя) „жидівське“, в якому був бій з большевиками, де кінні частини, котрі розбили большевиків, розбивали жидівські крамниці і де-які жидівські помешкання. Далі бачив грабуни, знов жидівських крамниць, козаками Білозерського полку і якимось кінними частинами в де-яких містечках вздовж Дністра. Назв їх не знаю.

Підписав: Хорунжий Головачів.

20. Рапорт молодш. старшини кулеметної сотні 28 піш. стр. курія, Хорунж. Григор'єва, від 9 вересня 1921 р. ч. 16, на імя командіра сотні.

— „Доношу, що я служив в російській добровольчій армії по мобілізації в Києві з 8 жовтня 1919 р. по 13 березня 1920 р. в Київському старшинському полку на посаді рядового старшини. При відвороті з Києва до Тирасполя

й від Тирасполя на Поділля на зустріч полякам, погроми й насильства були майже всю дорогу, але якими частинами й причини цього мені мало відомі, те ж що робилось на моїх власних очах зазначу: при переході через м. Корсунь на Київщині там був учинений жидівський погром, погромили майже всі жидівські помешкання й крамниці та розікрали майно. Погром робили гвардійські частини, назви яких не знаю, та кінний сводно-кавказький полк. При переході через с. Велика-Северинівка, 10 верст на північ від м. Єлисавета, на Херсонщині, селяне були дуже пограбовані і було спалено дворів десять. Це зробив 2-й Дроздовський старшинський кінний полк, пояснюючи це тим, що коли вони підходили до села, то їх зустріли з села рушничним вогнем. При переході через м. Миколаївка (жидівське) на Херсонщині, був учинений жидівський погром тією ж гвардією... При переході через м. Петровівка, на Херсонщині, теж був учинений жидівський погром; там було дуже багато частин, котрі майже всі брали участь в цьому погромі. При переході через м. Вербівці на Поділля, знов був учинений жидівський погром. Частини, котрі робили погром—Білозерський піший полк і так званий „Малоросійській партізанській отряд“. Причина всіх цих погромів була тільки та, що кожний старався як можна більше награвувати, все награвоване накладали на фіри і по селах продавали, або міняли за їжу. За поводження зо скарбовим майном мені нічого не відомо,

бачив тільки, що багато потягів з майном попали на ст. Пост-Волинський під Києвом, бо не було паротягів забрати їх з собою.

Підписав: Хорунжий Григор'їв.

21. Рапорт тво. адютанта 28-го піш. стрілецького курія хорунж. Грецького, від 9 вересня 1921 р. ч. 75, на імя Командіра курія.

— „... Коли в початку березня 1920 року добровольці відступали через Подільську губ., то від колони генерала Склярова було вислано наперед квартир'ерів, в кількості коло 100 чоловік кінних, як це робилось звичайно, в м. Мясківку. Не доїзджаючи одної версти до Мясківки, квартир'ери були стрінуті кулеметним і рушничним вогнем. Підійшли головні сили і Мясківку було занято. З допросу захвачених з рушницями жидів виявилось, що це була якась жидівська організація, котра рішила не пустити Денікинців через Мясківку. Козаки квартир'ери почали мститись над жидами і коли мені уже прийшлося проходити через Мясківку, то майже всі, виключно жидівські, крамниці і будинки горіли або догоряли.

Підписав: Хорунжий Грецький.

22. Начальник Постачання 28-го куріня, в рапорті на імя Командіра куріня, в д 9 вересня 1921 р. ч. 347, доносить:

— „... В м. Дубоссари були зроблені грабунки жидів Конотопською „Государственной стражею“.

Підписав: Хорунжий п и х т і в.

23. Рапорт Скарбника 28-го піш. куріня Хорунж. Бобкова, від 10 вересня 1921 р. ч. 66, на імя Командіра куріня.

— „... В вересні місяці 1919 р. у Тальному (Уман. пов. на Київщині) я був свідком погрому жидів і пожежі торговельної частини міста, де головну роль грали гарматчики (не памятаю яких бригад) та кіннота (Сводний кавказько-кавалерійський полк).

Підписав: Хорунжий Б о б к і в.

24. Рапорт Діловода Інспекторської частини 28 піш. стр. кур. уряд. Кравченка, від 10 вересня 1921 р. ч. 3, на імя адютанта куріня.

— „... Вночі, якого числа не памятаю, в жовтні м-ці 1919 року, в м. Катеринополь на Київщини, де я служив в Державній варті секретарем, прибула команда казаків 75 Севасто-

польського полку з 3 старшинами, прізвиськ їх не памятаю, і почала грабувати населення міста. Варта, дізнавшись про це, в кількості 13 чоловік під командою тамешнього пристава пор. Голосова, прибула на місце грабунку. По дорозі зустріли частину тієї команди, якій пропоновано було дати пояснення: хто вони і по якій справі приїхали. Останні відповіли рушничною стріляниною по варті. Варта мусила залягти і відповісти такою-ж відповіддю, після чого на стрілянина почали збігатись соучасники грабунку зо своїми командірами. Після довгих балачок вони все таки залишили місто, взявши кілька тисяч контрибуції і пограбовані речі. Такі випадки траплялись дуже часто. Безумовно, само військо тероризувало владу, так що варті прийшлось залишити місто, оставивши населення в повному безладді.

По дорозі, де проходила Добровольча армія, всі міста були пограбовані, розбиті. Погроми робились виключно кінними частинами, у селян забирали коні і рогату скотину, а у жидівського населення грабували гроші, одержу і інші цінні речі.

Підписав: Підранговий Е. Кравченко.

25. Докладна записка ройового кулеметної сотні Володимира Бортницького, від 10 вересня 1921 р. на імя Командіра кулеметної сотні 28 пішого стріл. кур.

— „... Через де-кільки днів (по прибутті в район м. Миколаєва) „42 Донской козачій полк“

вступив в бій з українськими повстанцями в 60 верстах від Миколаєва, де були пограбовані й спалені села Баштанка й Вісунск (Батурино). В Баштанці було повішено 17 чоловік і розстріляно й порубано більше 100 чоловік. Із цих сел 42-й Донський коз. полк і 8-й Лубенський полк гусарський виступили на Кривий Ріг; по дорозі, біля с. Костромки, було розстріляно 236 українських повстанців, захоплених в полон під час бою між с. Костромкою і м. Ново-Воронцівкою. Розстріли й грабунки провадились майже в кожному селі. Після захоплення з боєм ст. Долинцево було розстріляно більше 100 чоловік махновців. На другий день по захопленні Кривого Рогу було пограбовано у мирного населення не тільки скотину, вози й коні, а навіть забирали рідна і здіймали рушники з образів; забирали все, що можна було перевести на гроші або самотонку. При відвороті Денікинської армії майже всю дорогу грабувалось селянство, були учинені погроми й грабежі над жидівським населенням в м. Березняговате на Херсонщині отрядом полковника Салікова; в м. Мясківці, Томашполі, Копай-Городі, Мурованих Куриловцях і Вербівцях на Поділлі учинено погроми 42-м Донськ. коз. полком полковника Гумілевського.

Підписав: ройовий Бортницький.

26. Докладна записка козака 2-ої сотні 28 піш. стрілецького куріня Сергія Волошина, від 11 вересня 1921 р. на імя Командра 2 сотні.

Доношу, що я був мобілізований Денікином 25 вересня 1919 р. і був відправлений в м. Черкаси Київської губ. в Зводно-кавказький полк. 30 жовтня 1919 р. вирушили під м. Моноастирище на Український фронт. Бою там ми не мали. Постояли 7 діб і почали відступати до стації Христинівка, потім на місто Умань, з Умані на Херсонську губернію — на ст. Голта, де полк зробив погром жидів.

Підписав: Сергій Волошин.

27. Ралорт Поручника 29 стрілецького куріня 10 пішої бригади Миколи Махлая, від 15 вересня 1921 р. ч. 19, м. Олександрів, на імя Командіра куріня.

Під час відступу Добр. армії м. Київ було рею пограбовано; особливо грабували такі частини: Осетинський піший баталіон і Волчанський партизанський отряд. Під час відступу на південь відчощення Добр. армії до населання було кепське: реквизиувалось у селян озес, сіно хліб, корови, коні; часто — даремно. Жидівське населення просто грабувалось. Не було такого містечка, де жидів не було б

пограбовано. Із частин, які особливо прославились грабунками, були: 2 Дроздовський кінний полк (більшість із старшин), Волчанський партизанський відділ і Осетинський баталіон. Прізвищ командирів частин не знаю.

Підписав: Поручник Махлай.

28. Рапорт молодшого старшини 29 стрілецького куріня Хорунжого Воеводова, від 13 вересня 1921 р. ч. 67, м. Олександрів, на імя Командіра куріня.

..... По видужанню 6-го травня того ж року був звільнений більшовицькою владою і поїхав з початку до Катеринославу, а потім до м. Черкас, де й перебував аж до приходу добровольчої армії. Владою цієї останньої був мобілізований 7 IX і служив увесь час в Черкаській Старшинській сотні. Командіром був капітан гвардії Потехін, котрий уперто переслідував українців („самостійників“, як він казав), один раз прилюдно, навіть, побив бувшого сотника української армії Середу (з Полтави), який служив теж в його сотні. При евакуації Черкас, штабом генерала Моллера було вивезено все майно в'язниці, телеграфу (більш 50 апаратів) та залізничного двірця, котре розпродувалось в Тирасполю усім Штабом, з окрема відомими мені: пор. Волосновим і підпор. Кучиним (обидва з Москви). Продаж майна робився також завід. господ. Московського гвард.

полку полковник. А н д е р с о н о м (в Миколаєві й Одесі). Під час відступу з Черкас робився погром жидів частинами гвардії, котра проходила через місто; теж саме робилось і в м. Смілі. Частинами цими керував тоді ген. М о л л е р. В той же час було спалено село Тернівка, Черкаського повіту, за те, що не пропускало обозів добровольчої армії. Харчувалась армія при відступі, по більшості, при допомозі реквізиції. Грабунки робились майже виключно кінними частинами, котрі при відступі армії несли розвідчу сторожеву службу. Не було містечка, де ці частини не зробили погрому.

Підписав: Хорунжий В о в о д і в.

29. Рапорт молодшого старшини 29 стрілецького курня Хорунжого Ткаченка, від 12 вересня 1921 р. ч. 28, на ім'я Командіра курня.

..... На ст. Сенча був майже знищений паровий млин: збжжа було розпродано селянам і частина вивезена бронепотягом „Шіффер-Маркевич“ в Кременчук, а каси і сита порізані (частини там були—3 кінний полк, 77 Тенгінський полк, батарея і евакуовані комендантські команди). Від Сенчі до м. Кременчука відступали хутко і вчинків майже зовсім не було. Перешагнувши за р. Дніпро, бронепотяг „Шіффер-Маркевич“ по наказу комгрупи генерала С к а л о н а взірвав міст через Дніпро, а частинами

було пограбовано жидівське населення п. Крюкова..... Після бійки з 2-м с вітським Особливого призначіння кінним полком в с. Олександрівка (на схід ст. Долинська) по наказу полк. Захарова. було пограбовано кінною розвідкою 77 Тенгінського полку населення того села (брали одяг і харч). Від ст. Долинської, майже до переходу р. Збруча, значних вчинків не було (дуже хутко відходили), крім вимоги від селян їсти та грабування коней, що було щоденним явищем. В березні місяці 1920 р. я з 77-м Тенгівським полком перейшов р. Збруч і був інтернований поляками.

підписав: Хорунжий Ткаченко.

30. Рапорт молодшого старшини 3 сотні 29 курія Хорунжого Жуваки, від—вересня 1920 р. ч. 15, м. Олександрово, на імя Командіра 29 курія.

..... Погроми, грабіжництва й різні насильства тривали під весь час перебування добровольців на Україні. Так напр в м. Біла-Церква один час стояв „6-й Кубанський пластунський батальон“, який погромив майже всі будинки і крамниці, відверто грабував і розстрілював спочатку жидівське населення, а коли у жидів не було чого брати, прийнялись і за українців. Годувались добровольчеські частини „селянськи-

ми харчами", забирали муку, хліб, коні, корови й ... кожухи. Ці погроми, грабіжництва й „реквізіції“ провадилися навіть по наказу вищого командного складу. Так напр. в січні 1920 р. 77-й Тенгінський полк після бою з червоними зайняв с. Олександрівку, що біля с. „Долінська“. Звичайно, налякане під час бою населення поховалось у льохи. Командір полку полковник Захарів і його помішник капітан Рухлін зарахували, що й селяне приймали участь в користь червоних і віддали наказа, щоб грабувати й погромити село. Піхота (мобілізовані) відмовились. Тоді була викликана кінна розвідка полку (шабель 50), які почали „господарювати“. Я був свідком, як у першій же хаті забрали все: 2 корови, збіжжа, одяг, харчі. Прибігла господиня рятувати, та даремно. Завдяки підпоручникові Виноградову, який спочатку просив полковника Захарова і капітана Рухліна, а потім і вимагав (спираючись на зворушених таким явищем мобілізованих) — корови віддали. Того ж підпоручн. Виноградова за втручання в цю справу мали покарати (звичайно розстрілом), але в дорозі він тяжко захворів і його покинули десь. — Майно, особливо худобу, в однім селі бралось, в другім продавалось, і такі явища були по всьому шляху добровольчого відступу.

Підписав: Хорунжий Жувака.

31. Докладна записка бунчужного 1-ї сотні 29 піш. стр. курія Петра Скиби, від 13 вересня 1921 р. ч. 6, на імя Командіра 1-ї сотні.

— „..... 11 червня 1919 р. по мобілізації я попав на службу в добровольчеську армію Денікіна в 80-й піш. Кабардінський полк генерала —фельдмаршала князя Барятінського, яким керував полковник Н е р о н о в, де я і прослужив до самого відступу добровольчеської армії на терен Польщі, цеб-то до 26-го лютого 1920 р.

При цьому подаю, що під час переходу денікинських відділів через Катеринославщину москалі дуже грабували у селян коні, вівці і иншу скотину, навіть у мене самого забрали коня, 3 штуки овець, за те, що я не хотів іти на мобілізацію і дуже сім'ю мою побили. Особливо це робили Волчанський відділ під керуванням генерала Ш к у р о.

Підписав: Бунчужний С к и б а.

32. Докладна записка козака-однорічника кулеметної сотні 29 стр. курія Крижанівського Аполона, від 14/X-1921 р. на імя К-ра кулеметної сотні.

— „..... Прослужив я в армії мало, всього 1½ місяця, але всеж таки постараюсь описати відносини козаків до населення. Відносились до жидів в час відступу кепсько. Не було такого

містечка, якого б вони не пограбили. Не дивлячись ні на які накази, козаки грабили і убивали жидів, поки не були обеззброєні другими полками або розстріляно 2 чи й більш козаків. Тоді вони переставали, але все таки ніколи знов починали. Відношення до українського населення було нервово: яке небудь маленьке обурення з боку населення з приводу неправдивого з ним поволення визивало в Добр. армії бажання помсти й жорстокостей, били селян і забирали овес, сіно, коні, коли ж відносини населення були покірливі, то за все платили грішми або награваним жидівським добром.

Підписав: Коз. куп. с. Ап. Крижанівський.

33. Докладна записка козака кулеметної сотні 29 стр. курія М і г у р а Василя, від 14/IX—1921 р., на імя Командіра кулеметної сотні 29 кур'ня.

— „... Що торкається до жидівських погромів, то вони були в кожному містечку. Персонально свідком я не був, але бачив, як козаки приносили мішками цукор, матерію, сукна і різне жидівське майно; це все потім обмінювалось, як писав я вище, на харчі, як для себе, так і для коней.

Підписав: Козак кулеметної сотні В. М і г у р.

34. Докладна записка козака 1-ї сотні 29-го піш стр. кур. Паньна Загребн від 13 вересня 1921 р. ч. 6, на ім'я командіра 1-ї сотні.

— „... Понеже я не хотів іти на мобілізацію і ховався дома, то 10-го травня 1919 р. до мене в двір заїхало 7 козаків карательного відділу і забрали мене силою. Крім того забрали у мене одну пару коней, два пуди сала, два мішки борошна. Цей відділ під командою полковника Контова в моєму селі [Кутепівці Донськ. Области] дуже пограбував селян за те, що не йшли на мобілізацію, — позабірав коні, рогату худобу і навіть з хат все було забрано (як то: куху, свитки і т. под.). Такі випадки продовжувались весь час, поки я був в 78-му Назагінському полку.

Підписав: Козак Загребн.

35. Репорт Начальника господарч. команди 30 курія 10 стр. бригади 4. К.д. Хорунж. Ващенко від 13 вересня 1921 р. ч. 31 таб. Олександрів, на ім'я Ком. кур.

— „... Але в грудні м-ці, коли Добровольча армія почала відступ перед більшовиками, через м. Золотоношу стали проходити величезні обози і цілі бойові частини, котрі почали грабувати і навіть убивати мирне населення, особливо жидів, не дивля-

чись на те, що місцева старшинська сотня прагнула не допускати грабунків, при чому діло не раз доходило до стрілянини між сотнею і грабіжниками—добровольцями. Грабували, як стрільці, так і старшини; при чому—коли останніх старшинська сотня заарештовувала, то їхнє начальство арештованих випускало. Те, що старшинська сотня прагнула не допускати грабунків, ловила і заарештовувала грабіжників—добровольців, не дивлячись на їх ранги, викликало з боку останніх вороже відношення до сотні, котру вони стали називати жидівським заступником. Був випадок, коли добровольці вночі хотіли обеззброїть сотню, але цього не було зроблено, бо якраз вся сотня тої ночі була на поготівлі. До мобілізованих старшин і козаків і до мирного населення добровольці ставились вороже, а до українців і всього українського надзвичайно вороже. Прикладом цього може служити факт, коли командір Л.-Гв. Преображенського полку полковник Зайцев (як не помиляюсь) зайшов в Правління Спілки споживчих товариств (в м. Золотоноші) і побачив там портрет Т. Г. Шевченка і інших українських письменників, став лягати самими поганими словами, порвав усі портрети і ударив нагайкою по голові Директора Правління, котрий пробував протестувати проти його поступків; при цьому цей полковник похвалявся, що він швидко знищить в Золотоноші „цей Петлюровський дух“. Гренадерський батальйон входив в склад 2-го Зводного Гвардійського полку, котрим керував генер. хор.

М о л л е р. Цей генерал, як розказували, хоч і забороняв підлеглим грабунки,—сам, проте, цілими возами таскав до себе різне майно, як приватне, так і державне—цукор, спирт і инш. Відношення Добровольців до мирного укр. населення скрізь під час відступу було вороже; грабували всі, починаючи з генералів і до стрільців, грабували все, що могли і де могли без усякої за це з боку влади кари.

Підписав: Хорунжий В а щ е н к о.

36. Рапорт т. в. о. Командіра 2-ї сотні 30 курія 10 піш. стр. бригади Хорунжого О с л ю к а, від 13 вересня 1921 р. ч. 45, м. Олександрів, на імя Командіра курія.

— „... Потім, правда, вже при відвороті, коли я залишив Тираспіль і вмісті з „доблесними військами“ відступав до Польщі, став переконуватись у тих балачках, що чув в Тирасполі. Хто не хотів, а може мав совість—не грабував. Жах проймав такого чоловіка, дивлячись на ці вчинки. Сам був свідком, як у Дубосарах і в Рибниці кінні частини без жалю, безчоловічно знущались над населенням, різали, грабували до нитки (це торкається більше жидівського населення). Ніяка сила не могла припинити цього дикунства. Озвірілі вояки ходили цілими ватагами і брали все, що попало під руки. Не може бути і думки, щоб хто взявся було припинити ці безчинства. Началь-

ства, здавалось, зовсім не було, не було кому жалітися. Дивлячись на такі картини, приходилось закривати очі і тікати, а не то щоб боронить нещасних. Хто, властиво, грабував—так і не знаю. Чув тільки, що ніби то були „дроздовці“, другі казали „волчанці“, потім „лабинці“ і т. д., але фактично хто з них—невідомо, дізнатись було дуже трудно, бо сам міг опинитись в положенні того, кого били, грабували.

Підписав: Хорунжий О с л ю к.

37. Докладна записка козака 3-ї сотні 30 курія Дмитра Ольхового на ім'я Комадіра сотні 30 кур.

—„.... Свідком грабунків був в с. Побережн्या біля м. Стара-Ушиця на Поділлі, де поручником немуштрової сотні Яковенком (80 Кабардинського полку), було вигнано 4 кінні підводи. В м. Войківці 2 підводи було відпущено, а з 2 підвід хазяїнів прогнано, коней, вози Яковенко залишив собі і при переході за Збруч здав польській владі.

Підписав: О л ь х о в и й.

**38. Докладна записка коз. 3-ї сотні 30 кур.
Радіона Д р у п а, на імя Командіра 3-ї сот-
ні 30 кур.**

— „... Був свідком грабунків в м. Балта на Поділлі, де поручником І в а н о в и м (командір 4-ї сотні Сімферопольського піш. полку) і його козаками було пограбовано багацько жидів та селян і знасилено багацько жінок. Ще був грабунки з боку поручника І в а н о в а в м. Голта, де було взято в одного селянина пара коней і віз.

Підписав: Д р у п Радіон.

**39. Докладна записка підстаршини 1-ї сот-
ні 30 кур. Андрія Х о м е н к а, на імя Ко-
мандіра сотні від 13 вересня 1921 р.**

— „По занятті м. Харківска у 1919 році Добровольчою армією я був мобілізований у серпні м-ці та був причислений до Білозерського полку, який перебував тоді в напрямку Курського фронту. Коли було занято м. Суджу, Курської губ., Штаб названого полку зостановився в Суджі. Це було в серпні м-ці; відношення до населення азагалі було кепське, особливо до бідної кляси, а траплялось і інтелігенція платилась головами. Наприклад, був випадок в Суджі: зявляється один інженер в Комендантуру, заявляє своє прізвище і те, що під час перебування большевиків він також служив при

них на залізниці, яко інженер, а коли большевики евакуїровались, він залишився, документи були большевицькі; його було затримано до вияснення його особистости, було одібрано документи й гроші. А вночі він по роспорядженні поручника Іваницького був розстріляний. На другий день прийшов того інженера батько (Директор місцевої гімназії) узнати про долю сина і прохав Коменданта та Командіра полку звільнити його сина. Йому сказали, що зараз звільнять, а коли пішли випускати, то його вже не було. За це поручника Іваницького відправили (як кара!) в обоз 2-го порядку. Після цього був полк переведений на Чернигівщину, де ніби було занято м. Чернігів, в якому три доби не було видано ніякого наказу й ці три доби грабували хто де і що хотів, особливо відмінився 2 Дроздовський оф. полк; це було у вересні місяці; командіром Білозерського полку був полк. Радченко, з Чернигівщини.

Підписав: Підхорунжий Х о м е н к о.

40. Докладна записка козака Кулеметної сотні Петра Федорова, на імя Командіра кулеметної сотні.

— „... При наступі Денікинської армії 3-й Кінний офіцерський полк після тяжкого бою забрав нас у полон і примусив служити в цьому полку при обзї 2-го порядку. Командір полку Де-

монтович і інші старшини: Ляуден-Бах, Удовиченко, Деревянко.

Цей полк страшенно грабував селян, забірав коней, коров, гусей, курей—все те, що йому попадалось під руку, навіть жіноче вбрання. Це діялось у с. Пшчане, котре лежить від Кременчука за 7 верст. Так діялось в кожному селі, де ночував 3-й кінний офіцерський полк; всіх таких грабунків я не в змозі перелічити, бо „не хватить на голові волосся“. Ця золотопогонна шайка мені не сподобалась і я залишився в селі Мало-Сербуловці (Вознесенськ. пов), там я дочекався приходу нашого Генерала Тютюнника і поступив в 5-й збірний полк.

Підписав: козак Федорів Петро.

41. Докладна записка підстаршини Кулеметної сотні 30 кур. 4 Н д. Володимира Левдікова ч. 1, до Командіра Кулеметної сотні.

— „... По шляху відступу денікинці з себе уявляли не армію, а навпаки—якусь банду розлючених грабіжників, котрі, де тільки пройшли, не щадили нікого і нічого. Випадки грабунків були безумовно в усіх частинах, так що перелічити їх я не можу, але найбільше я персонально помічав грабунків з боку салдат Волчанського відділу, котрим тоді керував Яковлів. Нерідко приходилось бачити, як

вони влігали на конях в подвір'я і забирали там все, не брезгали навіть бабськими спідницями тощо.

Підписав: Чет. Левдіків.

42. Рапорт молодш. старшини Штабу 10-ої стр. бригади Хорунж. Печеного, від 17 вересня 1921 р. ч. 8, на імя Начальника Штабу.

— „Попа́в я в Добровольчу армію г. Денікина з армії Донської після залишення більшовиками м. Новочеркаська та заняття Дону г. Денікиним в початку 1919 р. і коли Донська армія признала владу добровольчу. . . . Коли почала відступати вся армія, то почались повсякчасні грабежі з приводу того, що грошей не давали, продуктів теж, а тому крали у селян птицю, продукти; коли селяне ховали коней по лісах, то, знайшовши їх, забирали; зустрівши на дорозі фіру селянську, міняли коней; піймавши молодих людей, обвинувачували їх в повстаннях і розстрілювали.

Підписав: Хорунжий Печений.

43. Рапорт старш. сотні резерву 10 стр. бриг. 4 Н. д. Хор. Ситника, від 14 вересня 1921 р. ч. 43, на імя Командіра сотні.

— „В останній час до нашого міста (м. Золотоноша на Полт.) почали прибувати в дсту-

паючі, частини Добр. армії. В місті почались грабунки головним чином жидівського населення.... Одного разу в місто вступив відділ Л. Гв Преображенського полку, команда котрого звернула увагу на те, що на місцевому кооперативі були вивіски та написи українською мовою. Якийсь полковник зайшов до Правління кооперативу і по з р и в а в ці н а п и с и, кричав, що тут пахне Петлюровщиною, вимагав від Правління кооперативу звільнити помешкання для штабу полку. Зчинився галас; була визвана команда старшинської сотні. З вечера, годин з 4-х, почався грабіж Черкас частинами Добрармії, в грабунку приймало участь і цивільне населення; грабили виключно жидів, а в ночі почалася пожежа крамниць. Становище було саме непевне. Заходячи в села, з яких були вибиті большевики і через котрі пройшла кіннота, ми бачили картини погрому жидівського населення. Перше місто, яке ми проходили і яке не було ніким розграбоване, це було м. М о г и л і в.

підписав: Хорунжий С и т н и к.

**44. Поручник резерву старшин при Штабі
10 стр. бригади Лазаревич, рапортом від
13 вересня 1921 р. на імя Начальника
резерву доносить:**

— „... По видуванні від хорости 4-го грудня ст. ст. 1919 року, я тікав з Одеси в напрямку на Кременчук, але на ст. Знаменка був затриманий добровольцями і чуть не розстріляний.

Мене віддали під охорону місцевого етапу, з яким я виїхав до Одеси, коли добровольці відступали на Одесу, через Вознесенськ-Єлисавет. В цих місцях 2-га добровольча запасова бригада учинила страшенні погроми і їх п'яні банди ходили по вулиці та наносили жах на мирне населення. На станції (в Одесі) я бачив, як команди старшин та стрільців з бронепотягів „Партизан“, „ген. Марков“, „Ураган“, і др. продавали майно, звичайно награвоване на Україні—цукор, муку, навіть плахти і рушники селянські. ... Добровольці, відступаючи, грабили по селах. Особливо відзначились—Гвардія, Гренадерський корпус та 2-й арм. корпус, штаб котрого грабив разом зі старшинами. В Тирасполі, Дубосарах, Рибниці і на селах по Дністру ці частини (Петроградський полк Кексгольмський) учиняли страшні погроми. Командир Кексгольмського полку грабував в одному селі, а награвоване продавав у другому. Стрільці це бачили і робили те ж саме. Було щось надзвичайне.

Підписав: Поручник Лазаревич.

45 Репорт молодш. старш. 3-ї сотні 28 піш. стріл. кур. Хорунж. Ермоленка від 10 вересня 1921 р. ч. 6 на ім'я Командира 3-ї сотні.

— „ В ряди Денікинської армії вступив я (по мобілізації) 27-го жовтня 1919 р. Тут я взяв,

що пройшло всього кільки днів, як Черчигів був завнятий, і нова влада зуміла себе показати. Так, наприклад: в с. Козпі було взято у селян другим Дроздовським кінним полком до 300 кожухів. Взяли все без грошей, як одіж, так і харчі.

Підписав: Хорунжий Єрмоленко.

46. Докладна записка ройового кулеметної команди Андрія Цілуйка, на імя Командіра кулеметної сотні.

— „В с. Іваньківці я бачив, як поручник Безір (Сімферопольського полку кулеметного взводу) живосилом одібрав у баби кожу х а.

Підписав: Ройовий Цілуйко Андрій.

47. Докладна записка коз. кулеметної сотні Красицького Бориса.

— „1919 року 20 серпня я був мобілізований денікинською армією в Зводно-кавказький полк у 6 ескадрон. Командіром полку був при мені полк. Попов, а ескадроном командував ротмістр Іванов, помішником був полковник князь Голіцин. Цей полк був у м. Плетений Ташлик і при відїзді розграбив його. Після того командір полку наказав спалити містечко, що й було зроблено. Також само було розграблено м. Ново-

—Українка. Був випадок такий: коли полк переходив через село, то селянин просив князя Голіцина не обижати селян. За це полковник князь Голіцин наказав вибити селянина. В м. Голті, коли проїзжав полк, були великі грабунки. Крім вказаних грабунків, козаки скрізь брали в селян коней, курей і вселяку худобу.

Козак Борис Красницький.

48. Рапорт молодш. старш. 2-ї сотні 4-го кінного полку Хорунжого Тальберга, в'д— вересня 1921 р. на ім'я Командіра полку.

В червні м. ц. 1918 р. я поступив у Волчанський партизанський відділ і пробув там 16 міс. на посаді молодш. старшини. З 3-го грудня 1919 р. до 1-го січня 1920 р., цеб-то один місяць, я був у першій Київській мійській сотні на посаді теж молодшого старшини.

В кінці 1917 р., коли наступив загальний розпад армій Південного-Західного фронту і виявився в остаточній формі більшовизм, я гийхав на Кавказ... Пробув я там до середини 1918 р. с. т., до того менту, коли в Ростов прийшов партизанський відділ сотн. Яковлева, котрий пробився з Харківщини. В цьому відділі я пробув до 3-го жовтня 1919 р. с. т., до того менту, коли наш відділ вигнав з Києва Одеську групу більшовиків, що відступала з м. Одеси. Попавши в Київ, я вийшов з Добрармії, не бажаючи бачити тих бешкетів, убивств мирного насе-

лення, грабунків та насильств, що робились нашим відділом. Памятаю м. Обухів під Києвом: сотні по черзі на чолі з старшинами виїзжали на Дніпро і там робили висліди мирних жителів, котрі на лодках з Києва утікали від большевиків; вони їх на човнах ловили, робили трус і топили. Потім Фастів—погром містечка, не жалючі ні українців, котрі не співчували Добр. армії ні жидів. Потім мій будинок у м. Києві, де я жив, коли з відділом був у Києві;—він був зовсім розбитий старшинами Ізмайлівського полку, коли я заступився за жидів і взагалі виступив проти насилля над мирним насел., мене самого теж чуть не вбили. На бігах у Києві я познайомився з Каращуківим—в ту пору він командував першою мійською сотнею, котра відступала на Одесу, і я устроївся молодш. старшиною у нього в сотні... Відступали ми на Васильків, Білу Церкву, Умань і Одесу. Васильків маленьке містечко, в котрім каращуківці показали себе на чолі з самим командіром і його заступником хор. Лобачевським, наприклад: було дано наказа самим Каращуком розбити всі кооперативи та крамниці, як українські, російські, так і жидівські і забрати увесь крам. Потім забрали всю шкуру з Васильківської шкуряної фабрики і Каращук її продав при відході; було розстріляно багато мирного населення, котре не співчувало Добр. армії.

Біля Василькова є велике село Рословичі. Сотня була послана генералом Бредовим усмиряти селян, як непокірний елемент; тоді в

сотні було до 100 шабель. Село було велике і сотню добре пощипали. Бачучи таку невдечу, Карашук піймав на кінці села де-які селян і повісив їх, потім сотня відійшла.

Далі Умань, погром мирного населення і багато інших бешкетів Карашука і його помішника Лобачевського. Я був весь час при дружині, понеже були наміри з боку козаків ограбувати і мою дружину.

Підписав: Хорунжий Тальберг.

49. Рапорт старш. 4-го Київського кінного полку Хор. Каліновського, від 10 вересня 1921 р. ч. 76, на ім'я К-ра полку

— „ Доношу, що в 1919 р. я служив у 3-й кінній бригаді при Запоріжській групі. Під час відступу армії У.Н.Р. від Проскурова до Любара я був задержаний селянами в с. Гречани, Проекур. пов. і зданий в руки добровольчеському роз'їздові, котрий їхав під керуванням Штабс-Капітана Шкуратовського. Шт-капітан, під'їхавши до мене, перше всього облаяв мене брудною лайкою, назвав бандитом і ударив шаблею по голові, від чого і до цього часу мається шрам. Я упав на землю, але ще памятав усе; чув, як він наказав своїм підлеглим добити мене і зв'язати одяг; після цього почали мене бити привладами; знаю, що оден ударив мене прикладом по потилиці і я запритомнів. Не знаю, чи довго я там лежав, коли ж прокинувся від цього тяжкого сну, то біля мене стояли якісь дві жінки, кот-

рі мене підняли, посадили на підводу і завезли до Проскурівської Земської больницы.

Підписав: Хорунжий К а л і н с ь к и й.

50. Доповідь молодш. писаря 6-го кін. Гордієнківського полку Р е у ц ь к о г о Миколи, з Чернигівщини, Ніженського пов. м. Носівки.

— „ 1919 р. у вересні м. я, по наказу командування частин військ (добр. армії), росташованих в м. Носівці, як учень комерційної школи, був примусово мобілізований і разом з другими, таким же самим чином мобілізованими учнями, під конвоем відправлений до м. Києва на розбивочний етап, а звідти до 2-го Гвардійського Зводно-кавалерійського полку, в котрім я був зарахований до 2-го ескадрону на посаду ескадронного писаря. Командував полком полк. К о в а л і н с ь к и й,—ескадроном ротмістр Р о с с і (італієць). В кінці вересня м-ця, при переході 2-ї Зв.-кав. гвард. див. з м. Кролевця до м. Глухова на Черн., мені прийшлося бути свідком нападу повстанчого відділу Отамана Ш у б и ва дивізію. В наслідок цього нападу були забиті офіцери і салдати Добр. армії Ст. Ш у б а не видержав бою, відійшов... При повороті дивізії назад в Глухів, відділ От. Ш у б и при допомозі населення зробив 2-й напад на дивізію, але його розбили. Багато повстанців було забито і чоловік 40 взято в полон, котрих відправили до Глухівської

в'язниці. Дивізія, одержавши дозвіл грабувати містечко (назву його забув), забрала все, ще мало хоч яку небудь вартість, були і забиті. По виході міст. по наказу було підпалено, половина його згоріла. По дорозі зустріли череду худоби, котру і наказано було всю забрати з собою. В Глухові скот було поділено поміж частинами дивізії. Дивізією командував полковник Т о м а ш и н с ь к и й. В кінці вересня, під час перебування нашого полку в м. Кролевці, там росташовані були частини Кавказького козачого війська, котрі провадили реквізіцію в околиці м. Кролевця, а також учинили жидівський погром у місті. Помешкання жидівські були пограбовані, чого не можна було взяти—те знищили. За все реквізоване ні наша дивізія ні другі частини ніколи не платили, а видавали лише розписки, реквізувалось же багато фуражу і порціонного скоту. При початку холодів почалась реквізіція теплого одягу: кожухів, чобіт та инш., реквізіція робилась командами при допомозі старост та инш., за реквізоване не платили.

Підписав: М. Р е у ц ь к и й.

51. Доповідь козака Кінного Гордієнківського полку Гомонова Дмитра, з Київщини, Канівського пов. з с. Сухолісся.

—, 12 червня 1919 року при большевиках я по добровільному найму поступив на службу

по охороні Узінської цукроварні. При кінці серпня 1919 р. 2 баталіона Добр. армії заняли, під командою полковника Морозова, с. Узін, і охоронну команду в складі 28 чоловік було зараховано в партизанську сотню при цих баталіонах. Партизанською сотнею командував корнет Кірілов. 27 вересня м. Фастів добровольці взяли і партизанська сотня одержала дозвіл від корнета Кірілова грабити містечко дві години. Такий самий дозвіл одержали і другі частини 29-го вересня знову большевики заняли з боем Фастів, а 4-го жовтня були вибиті. Вступивши в містечко добровольчі частини почали великий погром жидів і грабіж; було забито (по вказівках цивільного населення) більш 1500 чоловік мирного населення.

Підписав: Козак Гомонів Дмитро.

53. Інформаційні відомости Хорунж. Козелецького про перебування в Добровольчій армії, від 20 вересня 1921 р.

—, В останніх числах вересня 1919 р. я був мобілізований в Києві владою Добр. армії і зарахований на службу в Демієвську старшинську охоронну сотню на посаду стрільця. Рано 3-го жовтня, почувши, що цею ніччю був погром на жидівському базарі, я вийшов з помешкання, пройшов по Дмитрієвській вулиці і дійсно побачив повну руїну. Дзері в багатьох великих крамницях і склепах були розбиті по

обох боках цієї вулиці. В кожній розбитій крамниці розграбований і розкиданий по долівці всякий крам, і вже тільки поодинокі особи, в більшості військові, риються в цьому крамі, вибіраючи собі що краще залишилося недограбованим.

Бачив, як між крамницями в той час ще бігала валка, чоловік в 5-6 військових осіб розбишацького вигляду, і один з них намагався розбити двері в цілій ще крамниці, але другі крикнули щоб не бив, бо то крамниця не жидівська. Після цього він залишив її в цілості, і всі повалили живою ходою далше.

Приглядаючись до вивісок над крамницями, можна було помітити, що разбишаки дійсно вибірали для своєї жертви в більшості крамниці з вивісками чисто жидівських призвиш. Далі я не міг уже дивитись на таку руйнацію і поза цим районом не бачив жертв погромної хвилі, але знаю, що були розбиті і пограбовані крамниці і в других районах міста. З приватних розмов поміж військовими чув, що погром і грабіжництво на цьому участку вчинила частина, що займала фронт від В. Підвальної—ліворуч до Бульвару. Гадаю, що це можна виявити спільними силами військових осіб, що зразу знаходяться в Українській армії і що перебували в той час в Києві, а головним чином мобілізованих і бувших в складі Київського старшинського полку, він іще звався „Київським Офіцерським Сводним баталіоном“, бо було в ньому тільки два куріні. Було ще багато випадків дрібних бандитських виступів, головним чином агентів К. Р., їх команд і комендантських команд міста, але всіх

зафіксувати не можливо. Можна сказати тільки для загальної оцінки, що поводження цієї влади з населенням України було як найгіршим, а погромна хвиля котилась скрізь слідом за військом. Кожний військовик добровольчої армії, котрий рахував цю владу своєю, тримав голову вище решти народу і, не зупіняючись ні перед якими злочинами й проявами звірячого інстинкту, провадив свої завдання на власну руку, дбаючи виключно для своєї кишені і свого власного „я“.

Підписав: Хорунжий Козелецький.

1,50

(1984)

6799

Рл

у

ВИТЯГИ

з документів, які в оригіналах хороняться
в Головному Військово-Історичному Музею
Архіві.

— — — — — 0 — — — — —

2

Наш